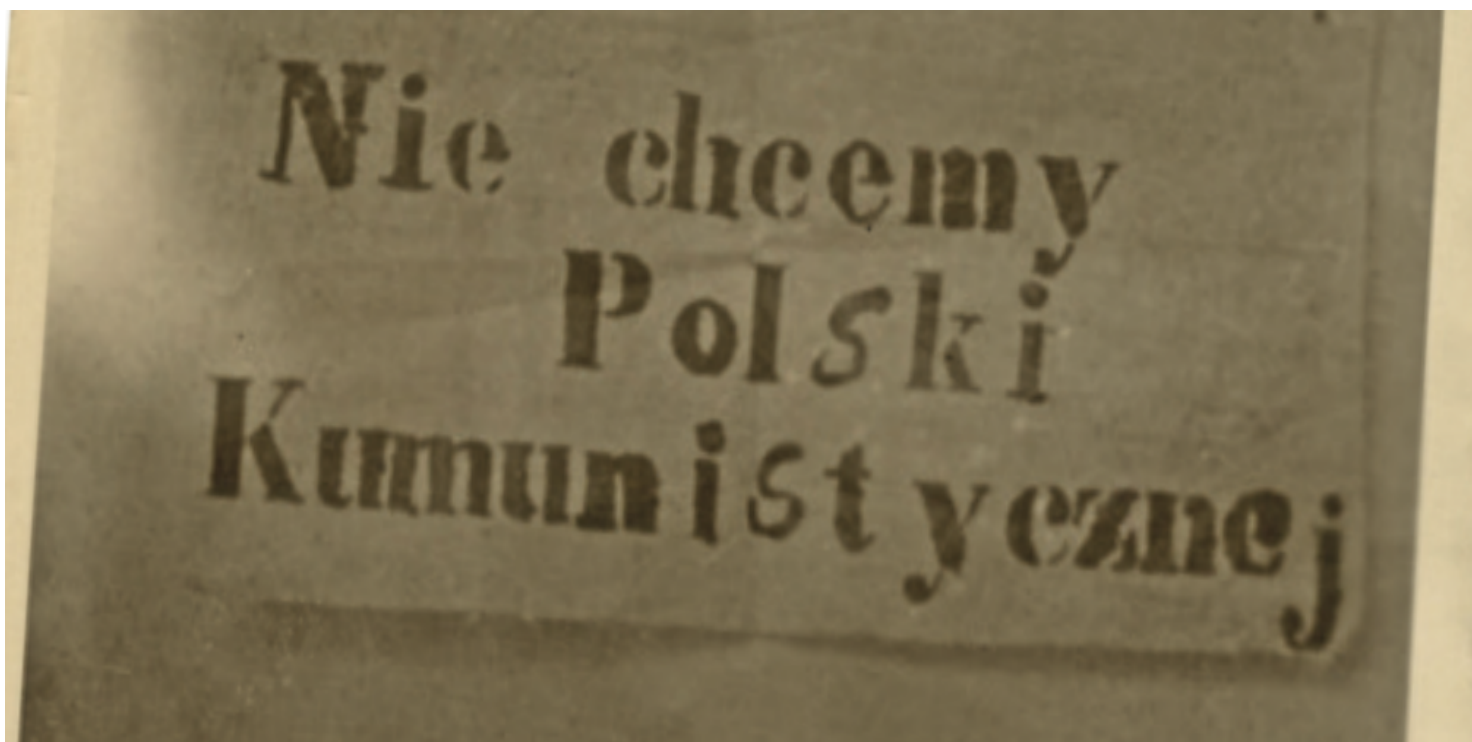

Przystanek historia

<https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/konspiracja/81116,Konspiracyjne-organizacje-mlodziezowe.html>

ARTYKUŁ

Konspiracyjne organizacje młodzieżowe

OKRES HISTORYCZNY

(1945-1948) Pierwsze lata Polski Ludowej (1948-1956) Stalinizm w Polsce

Autor: JACEK WOŁOSZYN 30.04.2021

Część historyków uznała rok 1947 za cezurę wyznaczającą czas rozbitcia tzw. dorosłego podziemia. Jego dziedzictwo przyjęły osoby w wieku do 21 roku życia, powołując własne tajne organizacje.

Gros z nich (ok. 66 proc.) powstało po 1948 r., w okresie realizacji projektu totalitarnego. Łącznie w latach 1944–1956 w Polsce istniały przynajmniej 972 podziemne grupy młodzieżowe, skupiające ok. 11 tys. członków.

Rysunek propagandowy wykonany przez członków Związku Młodej Polski z Bytomia

Związki te, tworzone najczęściej przez uczniów, liczyły zwykle od trzech do dziesięciu członków (ok. 60 proc. wszystkich z nich)¹. Rzadko posiadały rozbudowane struktury, funkcjonujące w kilku miejscowościach. Grupami działającymi w kilku województwach były np. Wolna Młodzież (kieleckie i warszawskie) czy Konspiracyjny Związek Patriotów Polskich (poznańskie, wrocławskie, warszawskie, łódzkie i kieleckie). Okres aktywności organizacji młodzieżowych rzadko przekraczał rok. Najczęściej po kilku miesiącach od powstania rozbijali je pracownicy Urzędu Bezpieczeństwa. Wyjątkami były np. łódzka Młodzieżowa Organizacja Armii Krajowej aktywna przez dziesięć lat – do 1959 r. lub istniejąca prawie szesnaście lat Młodzież Polska/Szkolna Organizacja Młodzieżowa z Niska (1945/1946–1961).

Antysowietyzm i antykomunizm

Istotną przyczyną podjęcia przez młodzież działalności antysystemowej było podporządkowanie kraju Związkowi Sowieckiemu:

„Dlatego, że nad naszym Orłem powiewa zwycięsko rosyjska gwiazda – uzasadniali sprzeciw członkowie

Klubu Sprawiedliwych z Sosnowca – dlatego, że sowiecki sztandar dzierży sługus Stalina – Bolesław Bierut, dlatego że Ojczyznę naszą kieruje wychowanek kacapskiej szkoły, Konstantin Rokossowski”².

Uznano, że Polska znalazła się pod nową okupacją:

„Teraz w czwartym roku po pseudowyzwoleniu – pisali członkowie Spiskowo-Bojowej Organizacji Harcerskiej z Łodzi – dosłownie mówiąc po zmianie okupanta”³.

Odrzucono także ówczesny reżim traktowany jako wrogi. Jego obalenie – obok pokonania ZSRS – było warunkiem odzyskania niepodległości:

„usuniemy wszelkie ślady komunizmu, a w twardej opoce zasiądzie Rząd Polski”

(ulotka wielkopolskiego Polskiego Wojska Podziemnego)⁴.

Negację systemu politycznego i związanej z nim ideologii widać np. w nazwach organizacji: Towarzystwo Antykomunistyczne TAK (Łódź), Liga Młodych do Walki z Komunizmem (Przeworsk), Tajna Organizacja do Walki z Komunizmem „Mściciel” (Warszawa), Związek Młodych Wrogów Komunizmu (Złotoryja i Rokitnica), Związek Walki z Komunizmem (powiaty kaliski i woliński), Młodzież Walcząca z Komunizmem (Dębno), Niszcz Komunizm (Rogoźno) czy Drużyna Rodaków Unikających Komunizmu (Szczecin).

Tradycja walki o niepodległość

Młodzież odwoływała się także do tradycji konspiracyjnej:

„Spadkobiercy – określili siebie harcerze z warszawskich Orłąt – po poległych w walce z Tatarami, po poległych w bitwie pod Dubienką i Maciejowicami, po poległych w Hiszpanii i we Włoszech, spadkobiercy po poległych Powstańcach, naszych Braciach Harcerzach”⁵.

Dlatego wiele grup przybrało nazwę: Armia Krajowa, Wolność i Niezawisłość (Niepodległość), NSZ, Organizacja Podziemna Stronnictwa Narodowego (Warszawa), Rezerwa Armii Krajowej (Łódź) czy Młodzieżowa Armia Krajowa (niezależnie w Świętochłowicach i Dzierżoniowie).

W obronie wiary

Istotną rolę w podejmowaniu decyzji o rozpoczęciu podziemnej działalności odgrywały również względy religijne. Reagowano zwłaszcza na antykościelną politykę rządzących:

„Bracia Polacy! Komunizm walczy z religią, chce wykraść wam z duszy P[ana] Boga, kasując we wszystkich szkołach religię na wzór rosyjski. Chce zaprowadzić bezbożnictwo, jakie panuje w Rosji”

(ulotka Polskiej Odrodzonej Armii Krajowej z Żar)⁶.

W nazwach organizacji pojawiały się także określenia „katolicki” lub „chrześcijański”, np. Związek Katolickiej Młodzieży Podziemnej „Warta” (Toruń), Chrześcijańsko Demokratyczny Ruch Podziemny (Białystok) czy Jezus – Młodzieżowa Armia Wolności (Suwałki).

Likwidacja harcerstwa

Zasadniczą przyczyną powstania podziemia młodzieżowego była likwidacja samodzielności Związku Harcerstwa Polskiego i podporządkowanie go komunistycznemu Związkowi Młodzieży Polskiej (1949 r.). Harcerstwo – jako Organizacja Harcerska (od 1951 r.) – stało się na wzór sowieckiego pioniera związkiem dziecięcym. Doszło także do odrzucenia tradycji skautowskiej i usunięcia licznych harcerzy.

Zdjęcia sygnalityczne

Mieczysława Smalca „Sułtana”

Wielu harcerzy postanowiło kontynuować dotychczasową działalność w podziemiu, wzorując się na Szarych Szeregach. Dlatego po 1949 r. powstało ok. 72 proc. wszystkich tajnych grup harcerskich⁷. Waldemar Pobudkiewicz i Tadeusz Klukowski założyli wtedy Konspiracyjną Organizację Skautów (Zwierzyniec); Bronisław Kruczek i Stanisław Zalot – Ziemię Ojczystą (Brzozów), Mieczysław Jaworski, Alfred Wojtyra i Józef Myśliński (Skarżysko-Kamienna) – organizację Kamień.

Działalność

Cele i działania konspiratorów można – nawiązując do koncepcji Szarych Szeregów – uporządkować na zadania do wykonania „dziś” (bieżąca działalność), „jutro” (walka o wyzwolenie) i „pojutrze” (wizja wolnego państwa).

„Dziś”

Działania te dotyczyły przygotowania do przewidywanego wybuchu III wojny i upadku systemu. Obejmowały m.in. szkolenie wojskowe, gromadzenie broni i akcję oświatową. Wymienione formy nie występowały jednocześnie w pracy wszystkich organizacji młodzieżowych.

Zdjęcia sygnalityczne Romana

Śliwczyńskiego „Szacha”

Akcja oświatowa była skierowana zarówno do członków, jak i do społeczeństwa, które należało zachęcić do zachowania tożsamości, nieulegania oficjalnej propagandzie i do podjęcia oporu. Apele takie zamieszczano w ulotkach i podziemnych gazetkach:

„Jedne mamy myśli i jeden wspólny cel – wyzwolenie i uniezależnienie Polski od wpływów tzw. «sojuszników», ze Stalinem na czele, który narzucił już Polsce rząd pozornie demokratyczny i dalej chce nas ujarzmić. [...] Zastanówmy się więc nad polityką obecnego Rządu RP kierowaną przez ZSRR i nie zwlekajmy, lecz bierzmy przykład z harcerzy, którzy niejednokrotnie poświęcali swoje życie, walcząc z okupantem niemieckim, sabotażami, propagandą, nawet zbrojnie, zwłaszcza podczas Powstania Warszawskiego. [...] Nie zasypiamy, lecz rozpoczniemy podobną walkę z komunizmem i zwolennikami Stalina. [...] Nie dopuszczajmy do tego, aby komunizm przesiąknął naród polski, a zwłaszcza młodzież”

(fragment „Biuletynu” Harcerskiego Ruchu Antykomunistycznego z Krakowa)⁸.

Konspiratorzy wydawali również podziemne gazetki, np. „Czyn” Harcerskiej Organizacji Podziemnej „Iskry” (Olsztyn), „Zarzewie” łódzkiego Związku Białej Tarczy, „Iskra” łódzkiej Młodej Polski, „Zew Młodych” chorzowskich Szarych Szeregów, „Głos Wolny” krakowskiego Polskiego Ruchu Wyzwolenia, „Pobudka” Orłąt z woj. rzeszowskiego, „Głos Podziemia” i „Polska Podziemna” gdyńskiej Armii Krajowej-Syreny czy „Gazetka Plutonu T[ajnego] H[arcerstwa] K[rajowego] S[zeregów Wolności]”.

Akcja oświatowa wśród członków przybierała postać wykładów dotyczących dziejów Polski, zwłaszcza roli podziemia w okresie II wojny:

„Byliśmy najczynniejszą grupą Armii Krajowej – charakteryzował wojenny czyn harcerski Włodzimierz Zygier z łódzkiej Młodej Polski/Polski Walczącej – i nigdy nie staliśmy z «bronią u nogi» – walczyliśmy przez cały czas. Świadczyć mogą o tym straty wyniszczonych prawie zupełnie batalionów harcerskich «Zośka», «Parasol», «Wigry» i innych”⁹.

Częścią pracy oświatowej było ostrzeżenie osób zaangażowanych w budowę systemu. Do aktywistów partyjnych, zetempowskich oraz funkcjonariuszy UB i MO wysyłano anonimy z wezwaniem do zaprzestania dotychczasowej działalności:

„Drogi kolego! Uważamy, że nie jesteś dzieckiem, czas samemu zrozumieć cel swojego życia, rozumiemy to, że młody umysł jest często nierozważny, dlatego też chcemy naprowadzić go na dobrą drogę. Radzimy wam po ojcowsku skończyć pracę dla idei, dziś i płoty mają oczy”

(list wysłany do działacza ZMP przez członków Zjednoczonego Stronnictwa Narodowego z Ostrołęki)¹⁰.

Akcją z zakresu małego sabotażu było niszczenie dekoracji znajdujących się w miejscach publicznych (zwłaszcza w szkołach). Protestowano w ten sposób przeciw indoktrynacji i zawłaszczaniu przez rządzących przestrzeni publicznej. Uczniowie z Podziemnej Organizacji Słupskiej zdarli np. afisze rozwieszone w związku z kampanią wyborczą do Sejmu w 1952 r. Harcerze z toruńskiego Związku Czarnych Skautów zdemolowali szkolną wystawę publikacji propagandowych (spalili m.in. „dzieła” Stalina). Pozostawili także napis:

„My chcemy więcej książek religijnych niż komunistycznych”.

Praca propagandowa obejmowała próby usuwania z przestrzeni publicznej pomników niosących ideologiczne przesłanie. W październiku 1952 r. członkowie łódzkiej grupy (bez nazwy) kierowanej przez Stanisława Siergieja wysadzili miejscowy pomnik Robotnika i Robotnicy.

Ulotka kolportowana w Żarkowie przez członków Armii Krajowej

„Zawisza”

Niszczono – jako symbole zniewolenia – tzw. pomniki wdzięczności Armii Czerwonej:

„A ten pomnik wdzięczności, ten monument podłości,
A ten pomnik wdzięczności, w którym rodacy chcą kadzić,
Bolszewickie pachółki, Bieruty i matołki – należy zawczasu wysadzić”

(ulotka tarnowsko-dębickiego Międzymorza)¹¹.

Członkowie Armii Krajowej ze Słupcy usunęli z takiego monumentu (postawionego w miejscu przedwojennego pomnika Wolności) czerwoną gwiazdę. Harcerze z Podziemia Harcerskiego „Zawisza” (Koźmin) oblali podobną statuetkę czerwoną farbą, przypominając o okrucieństwach czerwonarmistów i o represyjności reżimu istniejącego dzięki sowieckiemu wsparciu.

„Jutro”

Organizacje powstawały jako wyraz nadziei na wybuch kolejnego konfliktu, który miał przynieść wyzwolenie:

„III wojna światowa przesądzi o losach cywilizacji każdego państwa. Wprowadzi prawdziwą wolność i sprawiedliwość na całym świecie. Więc gdy wybuchnie wojna, wszyscy ruszymy, ale przeciw Rosji, przeciw komunistom, przeciw partyjnym i ZMP-owcom”

(ulotka sporządzona przez dziewczęta z tarnowskiego Koła Militarnej USA w 1953 r.)¹².

Dla części konspiratorów zadaniem do wykonania „jutro” był udział w walce zbrojnej, m.in. u boku wkraczających sił polskich:

„Rodacy! Pamiętajcie o tym, że na Zachodzie (wbrew zarzutom propagandy) istnieje armia polska, czekająca tylko dogodnej, a już niedalekiej, chwili, w której wyruszy na bój”

(ulotka Harcerskiej Organizacji Podziemnej z Gorzowa Wielkopolskiego)¹³.

Młodzieżowy Ruch Oporu (Tarnobrzeg) i Związek Słowiański/Hufce Wolnej Słowiańszczyzny (Kalisz, Dąbrowa Górnicza i Gdynia) planowały wówczas rozpocząć powstanie. Inni – Związek Młodzieży Patriotycznej (Sieradz), Leśna Armia (Kraków), Ochotnicza Partyzantka Polska (woj. katowickie) czy Grunwald (Trzcianka) – chcieli stworzyć grupy zbrojne gotowe do walki w chwili rozpoczęcia wojny.

„Pojutrze”

Zakładane obalenie reżimu rodziło potrzebę budowy niepodległego państwa. Dlatego niektórzy konspiratorzy snuli wizje jego granic, systemu politycznego oraz – rzadko – położenia międzynarodowego:

„[...] teraz nasuwa się moc pytań. Co będzie po zwycięstwie? Jak ustosunkować się wobec zagadnień społecznych, które znów staną się niezwykle aktualne”

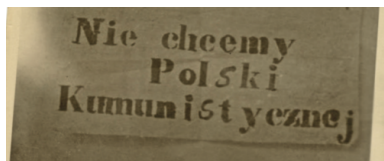
(Biuletyn „Naród Polski” Konspiracyjnego Związku Patriotów Polskich z Poznania)¹⁴.

W kwestii granic wielu konspiratorów było zgodnych. Terytorium nowego państwa miało łączyć ziemie przyłączone po 1945 r. z terenami Kresów Wschodnich (odzyskanymi w wyniku kolejnej wojny). Henryk Wielgus, harcerz z Klikowa (pow. tarnowski), wzywał do walki:

„o Polskę potężną, wolną i demokratyczną od Bałtyku po Karpaty, z Wrocławiem i Szczecinem, z[e] Lwowem i z Wilnem”¹⁵.

Mniej ściśle opisywano natomiast ustrój wolnej Polski. W większości przypadków władzę mieli prawdopodobnie objąć przedstawiciele rządu emigracyjnego. Traktowano go bowiem jako symbol ciągłości państwowości sprzed 1939 r. i jedyny legalny organ mający prawo kształtować ustrój państwa. Oznaczało to brak uznania

legitymacji komunistów do sprawowania władzy.

Wydaje się, że powrót rządu RP na uchodźstwie byłby wstępem do uregulowania kwestii ustrojowych. Następnym krokiem – tak zakładali np. harcerze z Tajnego Harcerstwa Krajowego/Szeregów Wolności (Łędziny) i Polskiego Związku Przeciwkomunistycznego (Poznań) – były wolne wybory w celu wyłonienia nowych władz.

Niektórzy konspiratorzy zakładali powstanie systemu wielopartyjnego. Osoby związane z Partią Antykomunistyczną (Pułtusk) zeznawały, że dążą:

„do ustroju demokracji [...], aby każda partia miała jednakową możliwość bytu, praw politycznych i obywatelskich”¹⁶.

Członkowie Polskiej Partii Narodowo-Katolickiej (Lublin), Narodowej Partii Polskiej (Łódź) czy Związku Patriotów Polskich/Polskiej Partii Wolności (Konin) chcieli stanąć do walki politycznej jako osobne stronnictwo.

Jak wynika z dokumentów programowych, celem młodych ludzi była budowa państwa będącego zaprzeczeniem znanego im z autopsji systemu monocentrycznego. Przyszła Polska miał być demokratyczna, gwarantować wolności obywatelskie i polityczne (wyznania, poglądów i słowa). Członkowie Tajnego Harcerstwa Krajowego/Szeregów Wolności z Łędzin walczyli o Polskę,

„w której każdy obywatel posiadałby pełnię praw bez względu na przynależność partyjną, religijną i narodowość”¹⁷.

Jednocześnie akceptowano potrzebę przeprowadzenia reform społeczno-ekonomicznych, zwłaszcza agrarnej. Oczekiwania konspiratorów opisali Żołnierze Wolnej Polski (Pilzno), walczący o:

„Polskę wolną i sprawiedliwą, nieciemiężącą chłopów obowiązkowymi dostawami ponad ich możliwości, niewyzyskującą w nieludzki sposób robotnika i z handlem wolnym i uspołecznionym, bez tarć między nimi. Z wolnym, nieciemiężonym podatkiem rzemiosłem i bezpłatnym nauczaniem i studiowaniem i uznaną za dokonaną reformą rolną i przemysłową, chodzi tu o upaństwowienie przemysłu i podział wśród chłopów ziemi obszarnej”¹⁸.

Wykrycie

Działalność antysystemowych organizacji młodzieżowych kończyła się wraz z ich wykryciem przez pracowników UB. Dowiadywali się oni o ich istnieniu w różny sposób. W wyniku doniesień agenturalnych składanych przez tajnych współpracowników zlikwidowano np. Armię Krajową „Zemsta” (Bydgoszcz); Grupę Operacyjną Armii Krajowej (Pułtusk) czy Batalion Śmigły – Zgrupowanie Wicher (Gorzów Wielkopolski). Czasami informacje przekazywali działacze ZMP, traktujący współpracę z UB jako obowiązek. W ten sposób wykryto m.in.: Krwawą Rękę (Rypin); Zastęp Indyjski (Przemyśl) czy krakowskie Wilcze Gniazdo/Polską Organizację Młodzieżową „Wilcze Gniazdo”/Legion Białego Orła i Mścicieli (obie ujawniał ten sam aktywista). W wyniku tzw. doniesień obywatelskich (składanych np. przez kolegów, krewnych, dyrektorów szkół czy świadków rozmów) funkcjonariusze wykryli m.in.: Krajową Armię Podziemną (Chojnice); Młodzieżową Armię Krajową; Armię Wyzwolenia Polski (pow. ełcki) czy Proletariat (Wrocław).

Doniesienia obywatelskie składały także osoby werbowane do organizacji lub ich członkowie. W ten sposób wykryto: Polską Tajną Organizację/Związek Białej Tarczy (Bydgoszcz); Szare Szeregi (Chorzów); Młodzieżową Tajną Organizację Podziemną (Wołomin) czy Tajny Związek Harcerstwa Polskiego – Pierwszą Trawnicką Drużynę Harcerską.

Nieszczęśliwy zbieg okoliczności połączony z nieprzestrzeganiem zasad konspiracji stał się przyczyną likwidacji m.in. łódzkiego Towarzystwa Antykomunistycznego „TAK” (jednemu z członków wypadły ulotki); gdańskiej Organizacji Bojowo-Dywersyjnej (początkiem jej końca był pozostawiony pod ławką zeszyt ze statutom organizacji i spisem pseudonimów) czy Gwardii Lubelskiej oraz Wolności i Niepodległości (patrol MO uznał za podejrzane spotkanie grupki młodych ludzi w miejskim parku).

Członków Kwiatu Wolności – Polskiej Armii Krajowej z Turbi (woj. rzeszowskie); Sępów (Olsztyn); Związku Walki Wyzwoleńczej (Olsztyn) czy Wolnej Polski (Szczecin) odnaleziono w wyniku ekspertyz grafologicznych

(materiałem dowodowym były anonimowe listy i ręcznie pisane ulotki).

Wykrycie niektórych organizacji nastąpiło po przejęciu listów pisanych przez ich członków: np. Polska Podziemna Organizacja Niepodległościowa (woj. krakowskie); Młoda Gwardia (Lublin); Polskie Koło Bezstronnych (Ełk) czy Zbrojna Organizacja „Sokół” (Wrocław i Olsztyn).

Omówione okoliczności wykrycia nie wyczerpały wszystkich przypadków. Celem było pokazanie różnych sytuacji, w których pracownicy UB dowiadawali się o istnieniu podziemnych związków młodzieżowych.

Procesy i wyroki

Konsekwencją przynależności do podziemia młodzieżowego były procesy przed Wojskowymi Sądami Rejonowymi (do końca 1954 r.). Konspiratorów najczęściej oskarżano o próbę obalenia przemocą ustroju (art. 86–88 Kodeksu Karnego Wojska Polskiego), za co groziła kara od pięciu lat więzienia do kary śmierci włącznie. Wysokość kar orzeczonych w sprawach członków podziemia młodzieżowego wynosiła zwykle 5–10 lat pozbawienia wolności – ok. 40 proc. wszystkich sentencji.

Przepis art. 86 par. 2 KK WP zastosowano m.in. w sprawie członków łódzkiego Związku Białej Tarczy, skazanych na kary 10–15 lat więzienia. Uznano ich bowiem winnymi, że:

„na terenie Łodzi usiłowali przemocą zmienić ustrój RP przez to, że należeli do nielegalnej organizacji [...], której celem było poprzez redagowanie i kolportowanie nielegalnych ulotek, walka z młodzieżowymi organizacjami postępowymi i w dalszych planach poprzez wszelkiego rodzaju dywersje zbrojne dokonać przemocą zmiany ustroju państwa polskiego”¹⁹.

Procesy młodych konspiratorów czasami kończyły się wyrokami śmierci. Dokładna liczba skazanych na ten wymiar kary nie jest znana. Można szacunkowo mówić o przynajmniej 61 takich osobach – 24 stracono. Nie liczył się wiek skazanych. Założyciel Tajnego Związku Harcerstwa Polskiego – Pierwszej Trawnickiej Drużyny Harcerskiej, Mieczysław Smalec, w dniu ogłoszenia wyroku miał siedemnaście lat (kara zamieniona na piętnaście lat więzienia); Alojzy Piaskowski z Konspiracyjnego Związku Harcerstwa Polskiego (Nowa Sól) w chwili egzekucji nie ukończył osiemnastego roku życia (1946 r.); Edwarda Markosika z Organizacji Podziemnej Stronnictwa Narodowego (Warszawa) stracono w kilka miesięcy po dziewiętnastych urodzinach.

Podsumowanie

Działalność podziemna, zwłaszcza wobec represji, stanowiła dla młodych ludzi niezwykle ważne doświadczenie. Świadomie podjęli bowiem decyzje o przynależności do tajnej grupy, kierując się patriotyzmem i potrzebą obrony istotnych wartości. Konspiratorzy swoje działania podejmowali nie tylko dla siebie, lecz czynili to na rzecz całego społeczeństwa. Można je uznać za typ buntu altruistycznego, prowadzonego ze względu na pozaosobiste dobro jednostki:

„Będziemy dumnie ginąć dla sprawy, będziemy dumnie ginąć, aby wam i innymi było lepiej, by nasze matki żyły w spokoju”

(fragment odezwy Robotnicy Warszawy ułożonej przez członków Młodej Gwardii przeciwko Komunistom)²⁰.

Osoby należące do Związku Białej Tarczy (Łódź) swój altruizm przeciwstawiły egoizmowi rządzących, którym „drogie są tylko ich własne interesy” (fragment ulotki-odezwy Do wszystkich, którym jest droga wolność)²¹.

Można także wskazać, że nastolatki wypełniali rozkaz gen. Leopolda Okulickiego „Niedźwiadka” z 14 stycznia 1945 r., dotyczący:

„prowadzenia pracy w duchu odzyskania pełnej niepodległości Państwa i ochrony ludności przed zagładą”²².

Tekst pochodzi z nr 3/2019 „Biuletynu IPN”

¹ Zob. *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*, red. R. Wnuk, S. Poleszak, A. Jaczyńska, M. Śladecka, Warszawa – Lublin 2007, s. LXVII.

² Program autorstwa aresztowanego Bogdana Ciecierskiego, założyciela organizacji „Klub Sprawiedliwych”, [b.d., i m.w.], [w:] *UB a młodzieżowe organizacje antykomunistyczne w latach 1945–1954 na Górnym Śląsku i Podbeskidziu. Metody operacyjne aparatu bezpieczeństwa w świetle dokumentów*, oprac. i red. A. Badura, G. Musiał, L. Malczak, D. Salbert, Katowice 2010, s. 482.

³ E. Stępnik, *Spiskowo-Bojowa Organizacja Harcerska w Łodzi (1948)*, [w:] „Śmierć komunistom!”. *Młodzieżowa konspiracja niepodległościowa na Ziemi Łódzkiej w latach 1948–1953*, red. D. Rogut, Żelów 2012, s. 65.

- ⁴ P. Zwiernik, *Młodzieżowe organizacje niepodległościowe w Wielkopolsce*, [w:] *Konspiracja antykomunistyczna i podziemie zbrojne w Wielkopolsce w latach 1945-1956*, red. A. Łuczak, A. Pietrowicz, Poznań 2016, s. 43.
- ⁵ H. Pająk, *Konspiracja młodzieży szkolnej 1945-1956*, Lublin 1994, s. 117.
- ⁶ B. Biegalski, *Organizacje podziemne na Środkowym Nadodrzu w latach 1945-1956*, Zielona Góra 1999, s. 154 (przyp. 43).
- ⁷ E. Rzeczkowska, *Bogu, Polsce, bliźnim. Tajne organizacje harcerskie w Polsce w latach 1944-1956*, Lublin 2014, s. 88-89, 93-100.
- ⁸ M. Kapusta, *Harcerski Ruch Antykomunistyczny*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, nr 5-6 (112-113), s. 49.
- ⁹ J. Chańko, Z. Onufrzak, *Z dziejów konspiracji młodzieżowych w Łodzi 1948-1953*, Łódź 2005, s. 124.
- ¹⁰ T. Łabuszewski, *Działania operacyjne PUBP w Ostrołęce w latach 1945-1955 (wybrane aspekty)*, [w:] *Powiat Ostrołęka w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, red. K. Krajewski, Warszawa 2009, s. 338.
- ¹¹ G. Baziur, *Wierni Polsce Niepodległej. Antykomunistyczna konspiracja młodzieżowa w województwie krakowskim w latach 1945-1956*, Kraków 2010, s. 359.
- ¹² *Ibidem*, s. 277.
- ¹³ B. Biegalski, *Organizacje podziemne...*, s. 166 (przyp. 80).
- ¹⁴ *Konspiracja antykomunistyczna i podziemie zbrojne w Wielkopolsce w latach 1945-1956*, red. A. Łuczak, A. Pietrowicz, Poznań 2007, s. 203 (aneks).
- ¹⁵ M. Wenklar, *Nie tylko WiN i PSL. Opór społeczny w latach 1945-1956 w powiecie tarnowskim*, Kraków 2009, s. 295.
- ¹⁶ K. Krajewski, *Konspiracyjne organizacje młodzieżowe na terenie województwa mazowieckiego w latach 1945-1956*, [w:] „*Jesteście naszą wielką szansą*”. *Młodzież na rozstajach komunizmu*, red. P. Ceranka, S. Stępień, Warszawa 2009, s. 171.
- ¹⁷ A. Gryman, *Tajne Harcerstwo Krajowe – Szeregi Wolności*, [w:] *Po ziemi naszej roześłem harcerzy... Z dziejów Harcerstwa Polskiego na Górnym Śląsku*, red. K. Heka-Kwaśniewicz, Katowice 2007, s. 102.
- ¹⁸ Statut organizacji Żołnierze Wolnej Polski opracowany przez jej założyciela Mariana Pionka, Pilzno, maj 1952 r., [w:] B. Wójcik, *Niepodległościowe organizacje młodzieżowe na Rzeszowszczyźnie w latach 1944-1956*, Rzeszów 2009, s. 411.
- ¹⁹ J. Chańko, Z. Onufrzak, *Z dziejów...*, s. 306-307.
- ²⁰ B. Noszczak, *Etos gniewu. Antykomunistyczne organizacje młodzieżowe w Warszawie (1944-1989)*, Warszawa 2015, s. 407.

²¹ M. Bykowska, *Związek Białej Tarczy w Łodzi (1949-1950)*, [w:] „Śmierć komunistom!”, s. 223.

²² J. Marszałec, *Polskie Państwo Podziemne. Ciągłość i trwanie*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2002, nr 2, s. 25.

COFNIJ SIĘ